

TÓTH ANDRÁS¹ ÉS BARCZIKAY TAMÁS²

Carl Menger pénzelmélete

Jelen írás Carl Menger *A pénz eredetéről* című pénzelméleti munkájához nyújt eszmetörténeti alapot. A pénzelmélet a gazdaságban használt fizetőeszközök elemzésének tudománya. Célja, hogy meghatározza a valuták különböző funkcióit, és képes legyen a pénz mint sajátos gazdasági jószág reálgazdasági hatásának magyarázatára. Írásunk áttekinti Menger munkásságát és hatását a kortárs közgazdaságtanra, majd főbb műveit a közölt fordítással összekapcsolva kontextusba helyezi Menger pénzelméletét.

A közgazdaságtan első nagy paradigmaváltása a marginális forradalom nyomán született meg, az Adam Smith nevével fémjelzett klasszikus iskola megszületése után egy évszázaddal. Az 1870-es évek első felében három nagy közgazdász, az osztrák Carl Menger, a francia Leon Walras, aki a Svájcban alkotott, és a brit William Stanley Jevons párhuzamosan, egymástól függetlenül, hasonló szellemben újraalapozták a közgazdaság alapvetését jelentő értékelméletet. A marginalitás, a határhaszon elméletének felfedezése egyben szemléletváltást is jelentett a közgazdaságtudományban: míg a klasszikus iskola a nemzetgazdaságok hosszútávú fejlődésre összpontosító makro-szemléletű közgazdaságtan volt, addig az új marginális elméletek az egyén, az emberi döntések magyarázatát tették meg a közgazdaságtan fő kutatási kérdésévé. Az új elméleti megközelítés újragondolta a közgazdaságtan klasszikus kérdéskörét (Heller, 1944). Menger munkássága elsősorban az érték- és árelméletre, illetve ezeken keresztül a pénzelméletre terjedt ki.

CARL MENGER (1840 – 1921)

Carl Menger doktorátusát a Bécsi Egyetemen, az 1871-ben megjelent *A közgazdaságtan alapelvei* című tankönyvével szerezte meg. A könyv megjelenése után állást kapott az egyetemen. Ez az a könyv, amellyel Menger hozzájárult a marginális forradalomhoz: a módszertani individualizmus, a szubjektív értékítélet és döntés kulcsszerepének felfedezésével a gazdasági döntésekben. A mengeri határhaszon elmélet alapja az egyén szubjektív, csak rá jellemző értékítéletei alapján meghozott gazdasági döntése. Menger a könyvet övező heves viták miatt professzori kinevezését csak 1879-ben kapja meg (Schulak – Unterköfle, 2011), s elméleti hoz-

zájárulása a közgazdasághoz munkatársai és követői révén váltak részévé a közgazdasági gondolkodásnak. Legfontosabb követői közé tartozott Eugen Böhm Bawerk, Friedrich Wieser, Knut Wicksell, Ludwig von Mises és Friedrich von Hayek. A Wieser-tanítvány, Joseph Schumpeter munkássága is elképzelhetetlen Menger hatása nélkül. A mengeri szemlélet Max Weberen keresztül, akire nagy hatással volt Menger elmélete, a modern szociológiába is beépült.

Menger elsősorban a javakra vonatkozó emberi értékelés szubjektív voltának következményeit elemezte a csere folyamatában, s ennek során megalkotta saját pénz-elméletét is. 1892-ben, harminchét más kutatóval egyetemben, szorgalmazta az osztrák pénzreformot, az aranyalapú pénzrendszerre való áttérést. Részt vett a pénzreform munkálataiban, s véleményével hozzájárult annak sikeres bevezetéséhez. Ennek kapcsán született meg *A pénz eredetéről* című rövid esszéje.

ÉRTÉKTŐL A PÉNZIG

A pénz eredetéről esszé megértéséhez Mengernek *A közgazdaságtan alapelvei* című írásáig kell visszamenni az időben. Ennek a könyvnek a pénzelmélettel foglalkozó nyolcadik fejezete ugyanis a későbbi önálló esszé alapvetésének tekinthető. (Az Athenaeum konzervatív szemle olvasói e könyvre való utalásokkal már korábban találkozhattak e lap hasábjain – A szerk.)³

Menger könyvének, ami egy tankönyv volt, a felépítése szigorú rendet követ, aminek során, mint egy házépítés rendje, Menger eljut az alapok kiásásától a tetőkoszorú berakásáig, hogy az általa kialakított közgazdasági elmélet minden eleme logikusan egymásra épülve egységes épületet alkosson. Az egész mengeri gondolatmenet nélkül lényegében lehetetlen megérteni a pénz mengeri koncepcióját.

Menger szerint, ahhoz, hogy egy tárgynak értéke legyen, vagyis hogy gazdasági jószág legyen, az szükséges, hogy legyen rá emberi igény, és ne álljon korlátlan mértékben rendelkezésre.

Menger két kategóriába csoportosítja a gazdasági jószágokat, a javakat annak alapján, hogy milyen viszonyban állnak a fogyasztással. Az egyik csoportot az elsőrendű javak alkotják. Az elsőrendű javak azok a javak, amelyek közvetlenül

¹ MTA Politikatudományi Intézet, tudományos főmunkatárs

² BCE Világgazdasági Intézet, PhD hallgató

³ Tóth András: A konzervatív közgazdaságtudomány születése. Athenaeum konzervatív szemle 2. szám és Tóth András: A marxizmus tündöklése és csendes elmúlása. Athenaeum konzervatív szemle 3. szám.

alkalmasak valamilyen emberi igény kielégítésére. A modern közgazdasági nyelvezetben fogyasztási javaknak nevezzük ezeket a javakat. A másik kategória a *magasabb rendű javak*, amely csoportba tartozó javak nem képesek közvetlenül emberi fogyasztási szükségletet kielégíteni, hanem az elsődrendű javak inputjai, alapanyagok, részegységek, alkatrészek, amelyeket a termelés során felhasználnak az elsődrendű – fogyasztási – javak előállításához. Menger a magasabb rendű javak között is megkülönböztetett rangsort, annak érdekében, hogy meghatározza helyüket a termelési láncban. Ha például egy számítógépet veszünk, mint elsődrendű jószágot, akkor az ahhoz kapcsolódó egyik másodrendű jószág lehet a processzor, harmadrendű pedig a processzor előállításához szükséges chip, és így tovább egészen addig a bányáig, ahol a chiphez szükséges szilíciumot bányásszák.

Mivel emberi igények az azt kielégíteni képes elsődrendű javak, modern kifejezéssel élve, a fogyasztási cikkek iránt vannak, ezért az adott fogyasztási cikk előállításához felhasznált magasabbrendű javak értéke viszont attól függ, hogy milyen értéket képvisel a végtermék, a fogyasztási cikk.

A könyv harmadik fejezetében tárgyalja Menger az érték fogalmát. A közgazdaságtanban az érték azt fejezi ki, hogy egy bizonyos jószágnak mekkora a szükségletkielégítő képessége. Menger legfontosabb hozzájárulása a közgazdasághoz, hogy értékelméletének alapjává az egyéni értékítéletet tette. Vagyis, az határozza meg egy jószág értékét, hogy a vevő számára mennyire értékes a megszerzése, s az eladó számára mennyire értékes a vevő által kínált cserejószág. A vevő által kínált érték és az eladó által elvárt érték között alakul ki a piacon az eladásra szánt jószág értéke. Az érték a mengeri szempontból nézve nem valamiféle benső tulajdonsága egy jószágnak, hanem csakis a potenciális vevő(k) érték-ítélete által alakul ki, annak nyomán, hogy cserefolyamatban az eladó értékesebbnek tartja a vevő(k) által felajánlott csereárut vagy csereáru-mennyiséget, mint az általa eladni kívánt jószág értékét. Vagyis az érték az értékelő személyek szubjektív preferenciáiból fakad. A csökkenő határhaszon törvénye alapján minél többel rendelkezünk valamiből, annál kevesebbre értékeljük a készlet minden egységét, s annál kevesebb értéket ajánlunk fel egy újabb egység megszerzéséért ugyanabból az áruból.

Összegezve tehát az érték (1) az egyén szubjektív értékelésének és (2) a rendelkezésére álló objektív mennyiségének függvénye. Barter-csere az, amikor az eladó és vevő akkor tudja elcserélni egymásra a náluk levő jószágot, ha a vevő értékesebbnek tartja az eladó jószágát, mint a sajátját és fordítva, ha az eladó értékesebbnek tartja a vevő által felajánlott jószágot, mint az általa csereére kínáltat. Menger a csere alatt a gazdasági javak feletti rendelkezési jogok szabad akaratból történő kölcsönös átruházását érti, amely mindkét résztvevő felet hozzásegíti ahhoz, hogy szükségleteiket magasabb szín-

ten elégítsék ki, úgy, hogy egy általuk értékesebb jószághoz jutottak egy számukra kevésbé értékes jószág átadásával. Emiatt mindkét fél úgy érzi, hogy jobban járt a cserevel. A mengeri csereérték-elmélet pont az ellentettje a marxi értékfelfogásnak, ami azon alapult, hogy akkor jön létre csere, ha azonos értékű jószágok csereje történik meg. Menger érvelése szerint mi sem mutatja jobban, hogy nem azonos értékű jószágok csereélnék gazdát önkéntes csere esetén, mint az, hogy csak nagyon vonakodva hajlandó akár az eladó, akár a vevő visszacsereélni a már egyszer elcserélt jószágokat. Hiszen ha nem éreznék úgy, hogy jól jártak, s értékesebb dologhoz jutottak a cserevel, akkor minden ellenkezés nélkül visszamondanák a csereét.

Az *árak* Mengernél csak a csereét megkönnyítő információk. Az árak a vevők és eladók közti sok-sok csere hatására alakulnak ki, amely cserek alapja a cserefolyamatban résztvevő egyének szubjektív értékítélete.

A hatodik és hetedik fejezetekben ismerteti Menger az árueleméletet. Valamely jószágot az tesz áruvá, hogy a birtokló el akarja adni, esetleg eladás céljára termeli, s nem pedig véletlenül megmaradt feleslegét csereélni el. Ez valójában csak egy ideiglenes kategória, mert amint végső felhasználó-jához kerül, megszűnik árunak lenni, és gazdasági jószággá válik. Minden áru eltérő fokú *eladhatósággal* vagy *piacképességgel* rendelkezik. Ez az eltérő fokú eladhatóság vagy piacképesség azt jelenti, hogy minden egyes árura eltérő kereslet van. Vannak árufajták, mint például a kenyér, amit nagy mennyiségben, szinte biztosan mindig el lehet adni szinte bárkinek, s vannak árufajták, például a mikroszkóp, amelyekre speciális kereslet van, s amelyeket kevesen vesznek, ritkábban, esetleg csak speciális városi piacokon lehet eladni őket. Vagyis az eladhatóság vagy piacképesség annak függvénye, hogy kiknek, hol és mekkora mennyiségben lehet eladni egy adott árut.

Menger pénzelméletének alapja annak felfedezése, hogy az az áru válik pénzzé, amelyik a legpiacképesebb, bármikor, bárhol legkönnyebben eladható, csereére felajánlható áru. A csere folyamatossá válásával kiemelkedett egy áru, amely azért válhatott pénzzé, mert az eladó elfogadta annak reményében, hogy ugyan maga nem tudja és akarja valamilyen közvetlen igényének kielégítésére (mint éhség, vagy hideg elleni védekezés) elfogyasztani, de biztos volt abban, hogy egy harmadik személy, egy másik eladó elfogadja az általa korábban elfogadott csere-árut, a pénzt, azért a fogyasztási cikkért, áruért csereélni, amire valójában szüksége van. Így a pénznek az a sajátossága, hogy sose veszti el árujellegét. Az a használati értéke, hogy csereértékként funkcionál cserek sorozatában, ahol mindig csak azért fogadják el, hogy aztán tovább csereélnék egy „igazi”, valóságos emberi igényt kielégíteni képes árura.

Menger a továbbiakban azt vezette le, hogy miért pont a

nemesfémek, az arany és az ezüst váltak a pénz formájává, miért az arany- és ezüstpénz lett a leginkább piacképes áru. Ennek során különösen fontosnak tartotta, hogy ezt az arany és az ezüst kémiai és fizikai tulajdonságai tették lehetővé, bárkinek „eladhatóak”, szinte bárhol és bármely mennyiségben.

A nyolcadik fejezetben tárgyalja Menger annak a problematikáját, hogy vajon kell-e az állam a pénz létrejöttéhez. Menger azt mutatta ki, hogy a cserekereskedelem során a szereplők arra törekedtek, hogy egyre magasabb piacképeségű árukhoz jussanak hozzá, hogy azok későbbi cseréjét megkönnyítsék. Innen már csak egy lépés a pénzhasználat felfedezése, ami ezért természetes módon következett be, spontán módon született meg sok-sok emberi interakció során, és ennek létrejöttéhez nem kellett az állam.

MENGER PÉNZELMÉLETÉNEK HATÁSA

Menger esszéje kiindulópontként szolgált az osztrák iskola, vagyis Menger követőinek pénzelméleti munkásságához, s közvetítőként keresztül beépült a modern közgazdasági gondolkodás más iskoláinak elméleti keretébe is.

Menger egyik legfontosabb követője, Eugen von Böhm-Bawerk – aki Friedrich Wieserrel közösen az osztrák iskola második generációjának képviselője – vezeti be a közgazdaságtanba a kamatok kialakulásának türelmetlenségi elméletét. Ennek az elméletnek a kiindulópontja, hogy az emberek többre értékelik a mai fogyasztást, mint a holnapit. Emiatt a kamatfizetés ellentételezi a fogyasztás elhalasztását. Böhm-Bawerk elmélete Irving Fisher kamatelméletén keresztül részévé vált a modern neoklasszikus közgazdaságtannak (Samuelson, 1994).

Knut Wicksell, a stockholmi iskola megalapítója is Menger tanítványa volt, és pénzelméleti munkássága Böhm-Bawerk munkásságára épült. Wicksell természeteskamatláb-

elmélete szerint a bankok hitelteremtéssel eltérítik, csökkentik a pénz tényleges kamatlábát annak természetes (natúrális) értékéhez képest, ami árualapú pénz esetében alakulna ki. Keynes pénzelméletét a harmincas évek elején a natúrális kamat és hitelpénz kamatszintje közötti eltérésre építette fel. Keynes úgy remélte elérni a teljes foglalkoztatottságot, hogy hitelpénz alapú pénzrendszerben a kamatláb csökkentése révén lehet elősegíteni a gazdasági növekedést. Amennyiben a gazdaság a likviditási csapda állapotában kerül, akkor Keynes az állami keresletteremtést támogatta.

Knut Wicksell munkássága nemcsak a keynesi iskola alapjává vált, hanem kiindulópontja lett az osztrák iskola gazdaságválság-elméletének, amit először Ludwig von Mises fogalmazott meg, s később Friedrich von Hayek próbált megvédeni Keynesel szemben. (Sajnos) a nagy világgazdasági válság mélypontján Keynes álláspontja győzött a Hayek-Keynes vitában.

Ludwig von Mises Böhm-Bawerk tanítványa volt a bécsi egyetemen. Mises válságelméletét az árualapú pénz természetes kamatszintje és a hitelpénz attól lefelé eltérített kamatszintje közti különbségre építette fel, hasonlóképpen, mint két évtized múlva Keynes, csak éppen ellenkező következtetésre jutva a későbbi keynesi elmülethez képest. Mises szerint a hitelpénz-kibocsátással lenyomott kamatláb még nagyobb hitelboomot eredményez, aminek eredményeképpen újabb és újabb beruházásokba, termelésbővítésbe fognak a vállalkozók. A megnövekedett kereslet a beruházási javak inflációjához vezet, amely mindaddig tart, amíg ki nem derül, hogy valójában nincs valóságos kereslet és vásárlóerő a megnövekedett termelésre. Ekkor derül ki, hogy a hitellufi során létrejött beruházások egy része rossz beruházási döntés volt, s a következmény a gazdasági válság, a defláció, mindaddig, amíg az árak vissza nem állnak arra a szintre, ami arányban van a kereslettel. A misesi válságelmélet – részben Hayek közvetítésével – a modern osztrák közgazdasági iskola egyik legfontosabb elméleti kiindulópontja lett. ●

HIVATKOZÁSOK

Carl Menger (1871): *Principles of Economics*, Bécs Braumüller Kiadó

Carl Menger (1892): *Of the Origins of Money*, *Economic Journal* 1892/2: 239–255

Eugen Maria Schulak – Herbert Unterköfler (2011): *The Austrian School of Economics: A History of Its Ideas, Ambassadors, and Institutions*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama

Ludwig von Mises (1912): *The Theory of Money and Credit*, New Haven: Yale University Press, 1953. évi kiadás

Paul A. Samuelson (1994): *Two Classics: Böhm-Bawerk's Positive Theory and Fisher's Rate of Interest Through Modern Prisms*, *Journal of the History of Economic Thought*, Volume 16, Issue 2 October 1994, pp. 202–228

Tóth András (2015): *A konzervatív közgazdaságtudomány születése*. *Athenaeum konzervatív szemle* 2. szám (I. évf. 2. szám).

Tóth András (2016): *A marxizmus tündöklése és csendes elmúlása*. *Athenaeum konzervatív szemle* 3. szám (II. évf. 1. szám).